

DIYANET
İŞLERİ BAŞKANLIĞI
DERGİSİ

DİNİ, AHLAKİ, EDEBİ, MESLEKİ AYLIK DERGİ

1. Cilt

Kasım 1962

6. Sayı

4 — İbda' ve illet-i gâiye delili ile Allah'ın varlığını isbat : (1)

İbda' : Bir şeyi; benzeri ve misli olmadan güzel ve mükemmel bir şekilde vücade getirmektir.

Gâye ise : Bir şeyin neticesi, o şeyin varlığı üzerine terettüp eden fâide ve onun vücudunu gerektiren hikmet demektir.

Görüp durduğumuz bu âleme dikkat edersek, onun çok güzel ve çok mükemmel olarak yaratıldığını anlarız. Dünyamız ve ondaki her varlık, gökyüzü ve onda görülen güneş, ay ve yıldızlar, hülâsa bu âlemdeki her şey, daha önce bir benzeri olmadan vücade getirilmiş ve her biri bir gâye için yaratılmıştır. Hiç bir şey rastgele, sebepsiz, fâidesiz ve maksatsız olarak yaratılmamıştır. Bu âlem bir güzellik, gâye ve vesileler mecmuasıdır.

Meselâ insan : O, canlı varlıkların en güzeli, en mükemmelidir. Bu mükemmel varlık, rastgele vücade gelmiş, sebepsiz ve gayesiz bir varlık değildir. O, her azası ile güzel, mükemmel, fâideli ve maksatlıdır. Meselâ göz; görünüşü ile güzel, bütün inceliği ile mükemmel, «görmek» de onun gâyesidir. «İşitmek» kulağın, «koklamak» burnun, «tatmak» dilin gâye ve fâidesi değil midir? Bunun gibi kalbin de, midenin de beynin ve aklın da bir gâyesi, mevcudiyetinin hikmet ve fâidesi vardır. İnsan'ın olduğu gibi, canlı ve cansız her mevcudun varlığının bir gâyesi, fâide ve hikmeti bulunduğu muhakkaktır. Bunu her idrak sahibi bilir.

Evet biz, çok defa bu hikmet ve fâideleri görür, aklımızla buluruz. Fakat bazan da, bir çok şeylerin varlığındaki maksat ve gâyeyi bilemez, anlayamayız. Onların varlığının hikmeti, çok defa idrakimizin ve anlayışımızın dışında kalabilir. Çünkü gâyesi tefekkür ve idrak olan aklın, anlama kudreti de her varlık gibi sınırlıdır. Ancak, bu hikmetleri anlayamamamız o şeylerde bir gâye ve maksat bulunmamasını gerektirmez. Zira biz, buna rağmen, gözün görmek, kulağın işitmek, midenin yenileni hazmetmek, kanadın uçmak, saatin vakti bildirmek için olduğunu bilir ve kabul ederiz.

İşte bu âlemde görülen canlı ve cansız varlıklardaki ibda' ve gâyeler manzumesi, bütün bunları icad edip yaratan bir illetin varlığını, aynı zamanda O varlığın ilim ve kudret sahibi bir Tanrı olduğunu isbat eder. Her şeyi bir maksada göre yaratan bu varlık, Vâcibü'l-Vücut (Vücudu kendi zâtından) olan Allah'dır.

Kısaca ifadeye çalıştığımız bu delil, tâ Sokrates'ten bu yana bütün İlahiyatçı filozofların önem verdiği «İlet-i gâiye» adı ile şöhret bulan

(1) Bazı müellifler bu delili (İbda') ve (Gâiye) diye iki delil olarak ifade etmişlerse de, birbirini tamamlayıcı mahiyette gördüğümüzden her ikisini bir delil haline koyarak ifade etmeyi daha uygun bulduk.

«Nizam-ı âlem» delilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de de âlemdaki bu ibda' ve gâ-yeyi belirten bir çok âyetler vardır. (1)

Büyük İslâm filozofu İbn-i Rüşd bu delili, Kur'ân'ın delillerinden sayar ve «İnâyet» delili adını verir.

İbn-i Rüşd bu delili şöyle ifade eder :

«Bu dünyada bulunan varlıkların karakter ve tabiatını tetkik edince, onların yaratılışının, sanki insan için, insanın mevcudiyetini devam ettirmek için yaratılmış olduğunu görürüz. Bu alâka, maksat ve muvafakatın gelişi güzel, rastgele bir tesadüf neticesinde olması mümkün değildir. Belki bu muvafakat, insana verilen kıymet ve önemi ve herşeyin ona hizmet ve faydalı olma gâyesine matuf olarak, müstakil, irade ve kudret sahibi bir fâil tarafından yaratılmış olduğunu gösterir. Gece ile gündüz, ay ile güneş, zamanlar (mevsimler) ve mekânlar, göklerin yaratılışı, yağmurların yağışı, denizler ve karalar, otlar, ağaçlar, hayvanlar, toprak, su, hava, ateş, hülâsa her şey insanın yaşamasına, rahat ve sadetine hizmet için yaratılmıştır. Bu şüphe götürmez bir hakikattir.

Bundan başka, insan ve hayvanın bütün azaları, şahıslarını ve nevelerini yaşatmak ve devam ettirmek gayesine uygun bir şekilde yaratılmıştır.

İşte bunun içindir ki, Allah'ın varlığını tam mânâsiyle anlamak ve bu hususta tam bir bilgi sahibi olmak isteyenler için yeryüzündeki varlıkları incelemeleri vâciptir. İnsanı Allah'ı bilmeye ve O'na inanmaya götüren en doğru yol da budur.» (2)

Allah'ın varlığını isbat sadedinde dış âlemden çıkarılan tabiî delilleri buraya kadar izaha çalıştık. Şimdi de yalnız akıl yolu ile Allah'ı isbat eden delilleri hülâsa edelim :

B) Akıl yoluyla çıkarılan «Metafizik» deliller :

Yeni filozoflar Allah'ın varlığını yalnız akıl yolu ile isbat etmişler ve birçok aklî deliller zikretmişlerdir. Bunların en mühimleri, modern felsefenin kurucusu olarak tanınan meşhur Fransız filozofu Dekart (Descartes) tarafından ifade edilen, «Kemâl» ve nâmütenâhî fikirlerinden doğan «Metafizikî» delillerdir. Biz burada, bu iki delili özet olarak anlatmakla yetineceğiz.

(1) Bu âyetlerden bazıları : «O Rabbiniz ki, yer yüzünü size (ikamet etmeniz ve dinlenmeniz için) bir döşek, göğü de yüksek bir tavan yaptı. Gökten su (yağmur) indirerek onunla size rızık olmak üzere (türü, türü) meyvalar çıkardı. Artık bile, bile Allah'a (hiçbir şeyi) eş koşmayın.» (Bakara : 22)

«Biz yeri (rahat yaşamanız için) bir döşek (ve konak), dağları da birer direk yapmadık mı? Sizi çift, çift yarattık. Uykunuzu dinlenme (zamanı) yaptık. Geceyi örtü, gündüzü maişet zamanı yaptık. Üzerinize sapaşğlam yedi gök bina ettik. Orada parlak bir çerağ (Güneş) yaptık. Rüzgâr ile sıkılan bulutlardan tane ve nebat çıkarmak, sarmaşmış bahçeler bitirmek için, bol bol su (yağmur) indirdik. (Nebe' : 6-16).

(2) İbn-i Rüşd : Menâhiç el-Edille fi Akâid el-Mille—Kâhire 1955, s : 150-151.

1) Nâmütenâhî tasavvurundan çıkarılan delille Allah'ın vücudunu isbat :

Descartes bu delili şöyle ifade eder :

Düşününce anlıyorum ki, ben noksan bir varlığım. Çünkü biliyorum ki ben şüphe ederim. Şüphe etmekse, hakikati bilmemekten doğan bir noksanlığın tecellisidir. Buna rağmen bende bir «Nâmütenâhî» (Sonsuzluk) ve «Mutlak kemâl», fikri ve bunu tasavvur ediş var. İşte bu nâmütenâhî tasavvuru, benim noksan ve mütenâhî (sonu olan) bir varlık olduğumu bana öğretiyor. Bu fikir bana nereden geldi?

Şüphe yok ki, noksan ve sonu olan bir varlık olarak bu fikrin masdarı ben değilim. Çünkü noksan ve sonu olan bir varlık kâmil ve sonsuz bir varlık fikrinin masdarı olamaz. O halde her eser ve malûl gibi bu fikrin de bir illeti, bir sebebi olması tabiidir. Bu sebep (illet) ben olmayacağı gibi, haricte görülen herhangi bir varlık da olamaz. Çünkü onlar da benim gibi mütenâhî ve noksan.. Mütenâhî ve noksan olan şeyin eseri nâmütenâhî olamaz. O halde bana bu nâmütenâhî fikrini telkin eden, bu kemal sıfatları hâvî, nâmütenâhî bir varlık vardır. O da bütün kemallerin ve sonsuzluğun sahibi olan Allah'dır.

2) Dekart Allah'ın vücudunu isbat eden ikinci delilini de şöyle anlatır : (1)

Şu anda ben, noksan bir varlık olduğumu biliyorum. Noksan olma- ma rağmen zihnimde kâmil bir varlık fikri var.

Düşünüyorum, benim varlığımın sebebi (illeti) nedir?

Nefsimi, kendi vücudumun illeti ve mûcidi olarak tasavvur etmeme imkân göremiyorum. Çünkü bende, kendimi yaratma kudreti olsaydı, şüphe yok ki kendimi böyle noksan olarak değil, bütün kemâl sıfatlarıyla muttasıf olarak yaratırdım. Evet bende bu kudret olsaydı, bütün kemâlâtı kendime vereceğim muhakkaktı. Zira var etmeye kaadir olan kudret, kemâlâtı da vermeye kaadirdir. Fakat ben buna kaadir değilim. O halde ben, vücudumun mûcidi değilim. Diğer mevcudat ta, aynı sebeple benim ve kendi varlığının mûcidi olamazlar. Çünkü onlar nefislerinin yaratıcısı olsalardı, kendilerini bütün kemâlâtla muttasıf olarak yaratırlardı. O halde mutlak kemâl sahibi olmayan bütün illetler benim mucidim olamazlar. Annem, babam ise bedenimin vücuda gelişine bir vesileden başka bir şey değildirler.

Öyle ise; beni yaratan kudret ancak, mutlak kemâl sahibi bir varlıktır. Bu varlıkta en az bende olanların mevcut olması şarttır. Zira malûlde olan her kemâlin onun illetinde de bulunması zaruridir. O halde beni yaratan O kâmil varlık da en az benim gibi mevcuttur. İşte O mevcut, mutlak kemâl sahibi olan Allah'dır. (2) (Devamı var)

(1) Bu delil, yukarıdaki delilin bir tamamlayıcısı mahiyetindedir.

(2) Bak : Descartes : Metafizik Düşünceler. III, S : 143. ve müteâkip sayfalar; Metod üzerine konuşma : S : 162-165 Çeviren : M. Karasan, Dekart : Osman Emin - Kahire 1942 S : 187-191.